

Το κράτος ως συστατικό στοιχείο της περιοδολόγησης του ελληνικού καπιταλιστικού συστήματος

Μιχάλης Χλέτσος*

Περίληψη

Η περιοδολόγηση του ελληνικού καπιταλιστικού συστήματος χρησιμοποιώντας, σε αντίθεση με άλλες περιοδολογήσεις, ως εργαλείο ανάλυσης τον παράγοντα κράτος είναι και εφικτή και χρήσιμη. Θεωρώντας ότι το κράτος είναι ενδογενές υποκείμενο ως προς την κοινωνία και ότι δεν είναι απόλυτα υποταγμένο στο «οικονομικό», εμφανίζεται να επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου, άρα και την μορφή ανάπτυξης μιας κοινωνίας.

1. Εισαγωγή

Η περιοδολόγηση ενός κοινωνικού σχηματισμού είναι ιδιαίτερης σημασίας. Πρώτον, καθορίζεται η μορφή ανάπτυξης που ακολουθεί η χώρα την συγκεκριμένη περίοδο. Δεύτερον, αναδεικνύονται οι παράγοντες εκείνοι οι οποίοι επηρεάζουν και διαμορφώνουν την αναπτυξιακή διαδικασία μιας χώρας. Η ανάλυση και η ερμηνεία της μορφής ανάπτυξης μιας χώρας αποτελούν τις προϋποθέσεις για την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων της και για την περαιτέρω οικονομική μεγένθυση της κοινωνίας.

Η περιοδολόγηση, άρα και η αναζήτηση των συντελεστών διαμόρφωσης της μορφής ανάπτυξης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, είναι απολύτως αναγκαία. Η Ελλάδα, μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, παρουσιάζει έντονα οικονομικά και ανα-

* Ειδικός Επιστήμονας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

πτυξιακά προβλήματα, τα οποία είναι παράγωγα του συγκεκριμένου μοντέλου ανάπτυξης αυτής της χώρας.

Πληθώρα αναλύσεων σχετικά με την ερμηνεία της μορφής ανάπτυξης της Ελλάδας, εμφανίζεται την περίοδο μετά την πτώση της δικτατορίας, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '80. Οι περισσότεροι μιλούν για «υπανάπτυξη» (Βεργόπουλος Κ. 1981, σελ. 157-187), «μέση ανάπτυξη» (Σαμαράς Γ. 1978, σελ. 53), «περιφερειακή ανάπτυξη» (Μουζέλης Ν. 1979 και Τσουκαλάς Κ. 1985, σελ. 15) ή «εξαρτημένη ανάπτυξη» (Φωτόπουλος Τ. 1985).

Η δεκαετία του '80 και του '90 είναι η περίοδος, όπου η μορφή της ανάπτυξης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, δεν αποτελεί αντικείμενο θεωρητικών συζητήσεων. Το πρωτεύον κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου είναι η προσπάθεια που καταβάλλεται να επιλυθούν τα μακροχρόνια οικονομικά και δημοσιονομικά προβλήματα και η Ελλάδα να καταστεί εξίσου ανταγωνιστική με τις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας. Η επιτυχία όμως αυτής της προσπάθειας είναι συνάρτηση των παραγόντων εκείνων, οι οποίοι συντέλεσαν στο να λάβει η ανάπτυξη στην Ελλάδα την μορφή που έλαβε.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να αναζητήσει, μέσα από την περιοδολόγηση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, τους παράγοντες εκείνους που καθόρισαν, αλλά και επηρέασαν άμεσα την αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας μας. Συγκεκριμένα, η ανάλυσή μου επικεντρώνεται πάνω στον παράγοντα κράτος. Μ' ενδιαφέρει να αποδείξω ότι το κράτος, ως ενδογενής παράγοντας της καπιταλιστικής διαμόρφωσης, επιδρά και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την μορφή ανάπτυξης της χώρας.

Η κατανόηση της αναγκαιότητας χρήσης του κράτους ως εννοιολογικού εργαλείου ανάλυσης της καπιταλιστικής διαδικασίας, υποθέτει ότι το κράτος είναι ενδογενής και όχι εξωγενής παράγοντας στην καπιταλιστική διαδικασία, όπως υποστηρίζει η νεοκλασική και η κεϋνσιανή θεωρία.

Το άρθρο αυτό κυρίως αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος αναλύονται οι περιοδολογήσεις του ελληνικού καπιταλισμού, οι οποίες έχουν διατυπωθεί από τους θεωρητικούς της ανάπτυξης. Σκοπός μου είναι να αναλύσω τους παράγοντες εκείνους που χρησιμεύουν ως θεωρητικό εργαλείο για τον διαχωρισμό μιας ολόκληρης περιόδου σε υποπεριόδους. Το κοινό σημείο όλων αυτών των περιοδολογήσεων, είναι η έλλειψη του παράγοντα κράτους ως βασικού εργαλείου ανάλυσης της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο ρόλος του κράτους σε κάθε περίοδο δεν αποτελεί εννοιολογικό υποκείμενο των περιοδολογήσεων. Ακόμη

και αν ο ρόλος του κράτους αναφέρεται από ορισμένους συγγραφείς (Vergoroulos K. 1983, 1979 και Τσουκαλάς K. 1986α και 1986β), δεν χρησιμοποιείται στο να ερμηνευθεί και να αναλυθεί μία ολόκληρη καπιταλιστική περίοδος.

α. Περιοδολογήσεις της ελληνικής καπιταλιστικής ανάπτυξης

Οι κυριότερες περιοδολογήσεις του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, στις οποίες θα αναφερθώ στα πλαίσια αυτού του άρθρου, έχουν γίνει από τον Νίκο Μουζέλη (1979), από τον Γιάννη Μηλιό (1988) και από τον Ανδρέα Μοσχονά (1986). Χρονικό σημείο εκκίνησης όλων των περιοδολογήσεων είναι το 1829-1830, που είναι και το έτος ίδρυσης του ελληνικού κράτους.

Ο Νίκος Μουζέλης διακρίνει τέσσερις φάσεις του ελληνικού καπιταλισμού. Η πρώτη φάση είναι από το 1830 μέχρι το 1880, την οποία και ονομάζει υπανάπτυξη σε προκαπιταλιστικό πλαίσιο. Οι μη καπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής (απλή εμπορευματική παραγωγή), παρέμειναν βασικοί τρόποι παραγωγής. Το οικονομικά κυρίαρχο εμπορικό και χρηματιστικό κεφάλαιο, απέφυγε τη σφαίρα της παραγωγής και προτίμησε να αποσπάσει υπερεργασία μέσα από ένα σύστημα μηχανισμών της αγοράς και κρατικής πολιτικής (σελ. 36).

Η δεύτερη περίοδος είναι από το 1880 έως το 1922. Είναι η φάση της μεταβατικής περιόδου προς τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η διείσδυση του ξένου κεφαλαίου, ο υπερδιπλασιασμός της έκτασης και του πληθυσμού, η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων και ο ραγδαίος εκχρηματισμός της οικονομίας, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της γεωργίας, της βιομηχανίας και του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της Ελλάδας. Η τρίτη περίοδος καλύπτει το χρονικό διάστημα 1922 μέχρι το 1960 και είναι η περίοδος της καπιταλιστικής κυριαρχίας και υπανάπτυξης. Την περίοδο αυτή δεν υπάρχει σοβαρή βιομηχανική ανάπτυξη, γιατί στον βιομηχανικό τομέα κυριαρχεί κυρίως το μικρό μέγεθος επιχείρησης. Το εμπορικό κεφάλαιο παρά τα υψηλά κέρδη του, δεν επενδύει στον τομέα της εργοστασιακής παραγωγής. Σύμφωνα με τον Νίκο Μουζέλη κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, καθόσον υπάρχει σημαντική μεταφορά πόρων από τον απλό εμπορευματικό τρόπο παραγωγής (που επικρατούσε στην γεωργία και την βιοτεχνία), στον «σύγχρονο» καπιταλιστικό βιομηχανικό τομέα (Μουζέλης Ν. 1979, σελ. 49). Η

τελευταία περίοδος είναι από το 1960 μέχρι σήμερα. Είναι η περίοδος της γρήγορης ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, της επικράτησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αλλά διατηρεί και τα κλασικά χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης που παρουσιάζουν οι περισσότεροι κοινωνικοί σχηματισμοί, όπως είναι η χαμηλή γεωργική παραγωγικότητα, ο διογκωμένος και παρασιτικός τομέας υπηρεσιών και ένας βιομηχανικός τομέας ανίκανος να απορροφήσει τις εργατικές δυνάμεις που περίσσευαν από την γεωργία και να επεκταθεί στην παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών (Μουζέλης Ν. 1979, σελ. 54).

Η περιοδολόγηση του Νίκου Μουζέλη δεν αφορά μόνο την καπιταλιστική περίοδο, αλλά αφορά και την μετάβαση από τον μη καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (απλή εμπορευματική παραγωγή), στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Θεωρεί ότι ο μοχλός μετάβασης από την απλή εμπορευματική παραγωγή στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι ο εξωτερικός παράγοντας (εξωγενής μεταβλητή). Η ώθηση δόθηκε από το εξωτερικό και εξυπηρέτούσε τα συμφέροντα των ξένων και των Ελλήνων της διασποράς. Αυτές οι προϋποθέσεις για την μετάβαση καθόρισαν και την μορφή υπανάπτυξης που ακολούθησε η Ελλάδα.

Το πρώτο σημείο που θα ήθελα να επισημάνω, είναι ότι ο Νίκος Μουζέλης χαρακτηρίζει μία μεγάλη περίοδο (από το 1830 έως το 1922) ως μη καπιταλιστική, παρόλο που υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Βέβαια ο Νίκος Μουζέλης υιοθετεί την στενή έννοια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή εκτεταμένη χρήση μισθωτής εργασίας και ύπαρξη σημαντικού βιομηχανικού και αγροτικού τομέα. Όμως, τόσο το εμπόριο, όσο και το εφοπλιστικό κεφάλαιο, αποτελούν κλάδους του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ένα δεύτερο σημείο κριτικής στην προαναφερθείσα περιοδολόγηση αφορά την αντίληψη που καλλιεργείται για την σχέση ανάμεσα στον τρόπο μετάβασης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και την μορφή ανάπτυξης της χώρας. Υποστηρίζεται ότι οι προϋποθέσεις για την μετάβαση καθορίζουν και την υπανάπτυξη της Ελλάδας. Η θέση αυτή, κατ' εμένα, είναι μάλλον εσφαλμένη, γιατί η διαδικασία της ίδιας της συσσώρευσης του κεφαλαίου καθορίζει τις όποιες προϋποθέσεις για το πέρασμα από το ένα στάδιο ανάπτυξης στο άλλο. Συνεπώς το ότι η Ελλάδα στήριξε την ανάπτυξή της σε συγκεκριμένους κλάδους και στον ελληνισμό της διασποράς (Καραμπελιάς Γ. 1982, σελ. 117), δεν είναι τυχαίο αλλά είναι συνάρτηση διαφόρων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων.

Το θεωρητικό κριτήριο σύμφωνα με το οποίο ο Μουζέλης προτείνει την περιοδολόγησή του, είναι οι μεταβαλλόμενες σχέσεις παραγωγής. Υπόθεσή του είναι η ύπαρξη ή όχι καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής με την στενή έννοια του όρου. Δηλαδή, η επέκταση της μισθωτής εργασίας και η ανάπτυξη του αγροτικού, αλλά και κυρίως του βιομηχανικού τομέα. Σε ό,τι δε αφορά τις περιόδους όπου κυριαρχεί καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, το κριτήριό του είναι ο βαθμός και η μορφή της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Η υπανάπτυξη ως μορφή της καπιταλιστικής ανάπτυξης η οποία χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία, εγείρει ορισμένα ερωτήματα. Καταρχήν ο όρος υπανάπτυξη προϋποθέτει ότι ορίζεται σε αντιδιαστολή με τον όρο ανάπτυξη, ο οποίος σημαίνει ανάπτυξη της βιομηχανίας, υψηλή παραγωγικότητα στον γεωργικό τομέα, απορρόφηση του εργατικού δυναμικού κ.ά. Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί η ύπαρξη ισχυρού αγροτικού τομέα και αδύναμου βιομηχανικού τομέα να ταυτίζεται με την υπανάπτυξη και να μην θεωρείται ότι αποτελούν μία συγκεκριμένη μορφή ανάπτυξης, όπως αυτή καθορίστηκε μέσα από τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες.

Η απουσία ενδογενούς παράγοντα προς όφελος του εξωγενούς (Μουζέλης Ν. 1979, σελ. 556-56) στην μετάβαση στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, αντανακλά ίσως, κατά ένα τρόπο, την υποβάθμιση του ρόλου του κράτους ως ενεργού στοιχείου της καπιταλιστικής διαδικασίας και όχι ως αντανάκλαση της πραγματικότητας. Βέβαια, ο Μουζέλης αναφέρει σε αρκετές περιπτώσεις, ότι ο ρόλος του κράτους ήταν ιδιαίτερα σημαντικός, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την μορφή ανάπτυξης και δεν καθορίζεται από αυτήν.

Μία άλλη περιοδολόγηση έχει προταθεί από τον Γιάννη Μηλιό, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι περιοδολογήσεις του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία κάποιων ιδιαίτερων οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και διεθνοπολιτικών διαδικασιών (Μηλιός Γ. 1988, σελ. 208). Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, προτείνει τέσσερις περιόδους του ελληνικού καπιταλισμού. Η πρώτη περίοδος είναι από το 1830 έως το 1870 και η οποία χαρακτηρίζεται από την σταθεροποίηση των αστικών κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό της Ελλάδας, ενώ παράλληλα η οικονομική κυριαρχία βρίσκεται στα χέρια των εμπόρων και των εφοπλιστών. Στο ιδεολογικό επίπεδο, η διαδικασία διάλυσης των ασιατικών κοινοτικών σχέσεων και μορφών, εισάγει ακόμη και στην ύπαιθρο τον αστικό εθνικισμό. Η δεύτερη περίο-

δος από το 1870 έως το 1909, χαρακτηρίζεται από το πέρασμα στον βιομηχανικό καπιταλισμό. Η τρίτη περίοδος, από το 1909 έως το 1922, είναι η περίοδος αναδιοργάνωσης των μηχανισμών και λειτουργιών της κεντρικής διοίκησης και επέκτασης του ελληνικού κράτους. Τέλος, η τελευταία περίοδος από το 1923 έως το 1940, είναι η περίοδος της ταχύτατης καπιταλιστικής ανάπτυξης και της πολιτικής κρίσης. Βέβαια, υπάρχει και η περίοδος από το 1940 μέχρι σήμερα, η οποία όμως «από οικονομική άποψη μοιάζει να αποτελεί συνέχεια της περιόδου "κάλυψης του αναπτυξιακού χάσματος" ως προς τις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Βέβαια, μία τέτοια διατύπωση εξυπηρετεί μόνο τις ανάγκες μιας χοντρικής περιοδολόγησης του ελληνικού καπιταλισμού» (Μηλιός Γ. 1988, σελ. 315).

Το πρόβλημα που προκύπτει από την περιοδολόγηση που προτείνει ο Γιάννης Μηλιός, είναι ότι από άποψη μεθοδολογίας δεν υπάρχει ενιαίο κριτήριο βάσει του οποίου πραγματοποιούμε τον χωρισμό σε περιόδους. Ο όρος «ιδιαίτερες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές διαδικασίες», δεν μας λέει γιατί να διαλέξουμε την τάδε ή τάδε χρονιά ως σημείο αρχής ή τέλους μιας περιόδου. Βέβαια, σκοπός του είναι να δείξει ότι η ανάπτυξη μιας χώρας δεν είναι μόνο μία οικονομική διαδικασία, αλλά μία διαδικασία η οποία επεκτείνεται σ' όλα τα επίπεδα (κοινωνικό, πολιτικό, ιδεολογικό). Το θετικό στοιχείο στην προτεινόμενη από τον Γ. Μηλιό περιοδολόγηση, είναι ότι ο καπιταλισμός δεν αναλύεται μόνο ως μία οικονομική διαδικασία.

Το κοινωνικό, πολιτικό και το οικονομικό επίπεδο, δεν είναι αυτόνομα. Το ένα αλληλοεπηρεάζει το άλλο, το ένα καθορίζει το άλλο. Η περιγραφή των γεγονότων (κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών) στις διάφορες χρονικές περιόδους δεν μπορεί από μόνη της να τις καθορίσει. Μάλλον το αντίθετο συμβαίνει. Οι χρονικές περίοδοι έχουν καθοριστεί βάσει άλλων κριτηρίων και μετά έχει διερευνηθεί και αναλυθεί η οικονομική, πολιτική και κοινωνική διαδικασία κάθε περιόδου.

Ένα άλλο σημείο το οποίο θα πρέπει να επισημανθεί, είναι ότι δεν είναι διακριτέο μέσα από την ανάλυση του Μηλιού, παρόλο που αναφέρεται στα κυριότερα πολιτικά γεγονότα, πως το κράτος εμπλέκεται στην ανάπτυξη και πως οι συγκεκριμένες δραστηριότητες του καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την μορφή της ανάπτυξης.

Η περιοδολόγηση η οποία έχει υποστηριχτεί από τον Ανδρέα Μοσχονά (1986) είναι από μεθοδολογικής πλευράς πιο αυστηρή.

Αυτό που ενδιαφέρει τον Μοσχονά, είναι οι κοινωνικές σχέσεις που υπάρχουν στην παραγωγική διαδικασία, σε συνάρτηση πάντα με το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Οι παράγοντες οι οποίοι σκιαγραφούν την πορεία μιας κοινωνίας με διακεκριμένες φάσεις του ιστορικού χρόνου είναι η διαδικασία συσσώρευσης και η ανάγκη πολιτικής νομιμοποίησης.

Διαχωρίζεται η όλη χρονική περίοδος σε δύο κύριες περιόδους. Η πρώτη είναι από το 1830 έως το 1922 και είναι η περίοδος όπου η διαδικασία της διευρυμένης αναπαραγωγής συνυπήρχε από θέση συμπληρωματική με εκείνη της απλής αναπαραγωγής, που στηριζόταν στο σύστημα της μικροεμπορευματικής παραγωγής. Αντίθετα, η δεύτερη περίοδος είναι αυτή η οποία ξεκινά από το 1922 και φτάνει έως σήμερα και είναι η περίοδος όπου η διαδικασία της διευρυμένης αναπαραγωγής αποκτά σταδιακά κυρίαρχη θέση, μετατρέποντας την απλή αναπαραγωγή σε συμπληρωματική διαδικασία.

Είναι σαφές ότι κάθε κοινωνία θα περάσει, τόσο από το στάδιο της απόλυτης υπεραξίας, όσο και από το στάδιο της σχετικής υπεραξίας. Τόσο στο στάδιο της απόλυτης, αλλά ιδιαίτερα στο στάδιο της σχετικής υπεραξίας, μπορούμε να διακρίνουμε περισσότερες από μία φάσεις ανάπτυξης. Ίσως είναι ιδιαίτερα παρακινδυνευμένο να θεωρήσουμε όλη την περίοδο από το 1922 μέχρι σήμερα σαν ένα ενιαίο στάδιο ανάπτυξης. Η ανάπτυξη της Ελλάδας πριν από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η ανάπτυξή της τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά το τέλος του πολέμου και η ανάπτυξή της σήμερα, παρουσιάζει κάποια διαφορετικά χαρακτηριστικά. Όταν δε, μιλάμε για διαφορές στον τρόπο ανάπτυξης, δεν εννοούμε κάποιες ποσοτικές διαφορές ή διαφορές στην διάρθρωση της βιομηχανικής δομής της χώρας. Εννοούμε κυρίως ποιοτικές διαφοροποιήσεις στην ανάπτυξή της.

Ο Ανδρέας Μοσχονάς χρησιμοποιεί ως κριτήριο χωρισμού σε περιόδους την έννοια της υπεραξίας (απόλυτη και σχετική) και την συνύπαρξη ή όχι της απλής εμπορευματικής παραγωγής με την διευρυμένη αναπαραγωγή. Στηριζόμενος σε ένα Μαρξικό σχήμα συσσώρευσης του κεφαλαίου, επιχειρεί την περιοδολόγηση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Παρόλο που στην θεωρία του ο Ανδρέας Μοσχονάς ομιλεί για τον ρόλο του κράτους στην διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου και την ενίσχυση της πολιτικής νομιμοποίησης του πλέγματος της εξουσίας (Μοσχονάς Α. 1986, κεφ. 3), εντούτοις δεν θεωρεί τον ρόλο αυτόν του κράτους ως εννοιολογικό εργαλείο περιοδολόγησης του καπιταλιστικού μετασχηματισμού.

Κοινό σημείο όλων των προαναφερομένων περιοδολογήσεων, είναι η απουσία του παράγοντα κράτος από την θεωρία για την διαμόρφωση των διαφόρων χρονικών περιόδων. Θα μπορούσα να υποστηρίξω, ότι οι παραπάνω συγγραφείς στηρίζονται κυρίως στην έννοια της συσσώρευσης του κεφαλαίου, την οποία και θεωρούν ως καθοριστικό παράγοντα της ανάπτυξης μιας χώρας. Αυτό πρόκειται από την θεώρηση της καπιταλιστικής κοινωνίας ως μίας γενικευμένης εμπορευματικής κοινωνίας. Η κυριότερη εμπορευματική σχέση, είναι η μισθωτή. Συνεπώς, οι παραπάνω συγγραφείς καθορίζουν την κοινωνία μέσα από το «οικονομικό». Το «μη οικονομικό» (ιδιαίτερα το «πολιτικό»), υποτάσσεται στο «οικονομικό». Το κράτος ως κύρια συνιστώσα του «μη οικονομικού», υποτάσσεται και αυτό στο κεφάλαιο, που είναι η κύρια συνιστώσα του «οικονομικού». Βέβαια το κεφάλαιο δεν είναι άθροισμα προστιθέμενων αξιών, αλλά μία κοινωνική σχέση.

Η παραπάνω ανάλυση δεν ξεφεύγει από τα καθιερωμένα παραδοσιακά πλαίσια της θεωρίας. Οι περιοδολογήσεις που προτείνονται, στηρίζονται ακριβώς στο ότι το «μη οικονομικό» (το κράτος) είναι πάντοτε υποταγμένο στο «οικονομικό». Για τον λόγο αυτό αναφέρονται στις διάφορες δραστηριότητες του κράτους, θεωρώντάς τις ως παράγωγα μιας συγκεκριμένης οικονομικής κατάστασης.

Παρόμοιες θέσεις για την σχέση «οικονομικού» και «μη οικονομικού» σε ό,τι αφορά την περιοδολόγηση του καπιταλιστικού συστήματος, υποστηρίζει και η σχολή της «ρύθμισης»¹. Η περιοδολόγηση που προτείνουν, χρησιμοποιεί ως εννοιολογικά εργαλεία το καθεστώς συσσώρευσης και τον τρόπο ρύθμισης. Η συσσώρευση του κεφαλαίου θεωρείται ως ο σημαντικότερος παράγοντας σε ένα καθεστώς συσσώρευσης. Άρα η περιοδολόγηση την οποία οι θεωρητικοί της «ρύθμισης» προτείνουν, δηλαδή η ανταγωνιστική φάση του καπιταλισμού, η τεϋλοριστική, η φορντική και η μετα-φορντική, στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην συσσώρευση του κεφαλαίου και στον τρόπο ρύθμισης που αντιστοιχεί στο καθεστώς συσσώρευσης. Οι εργασιακές σχέσεις (δηλαδή η σχέση κεφαλαίου-εργασίας), καθορίζονται κατά κύριο λόγο από τις ανάγκες της συσσώρευσης του κεφαλαίου (Boyer R. 1986a, Boyer R. 1986b και Delorme R. et Andre C. 1983).

Όμως η χρήση του παράγοντα κράτος ως εννοιολογικού εργαλείου ανάλυσης για την περιοδολόγηση του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά και για την ερμηνεία της αναπτυξιακής διαδικασίας, είναι ιδιαίτερα σημαντική. Το κράτος εκφράζει το «μη οικονομικό» και εξετάζεται υπό νέο πρίσμα η σχέση «οικονομικού»

και «μη οικονομικό». Το «πολιτικό» δεν είναι υποταγμένο στο «οικονομικό». Γι' αυτό τον λόγο το κράτος ως κύριος εκφραστής του «πολιτικού», βρίσκεται δίπλα στο κεφάλαιο και διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στη μορφή ανάπτυξης της χώρας. Το κεφάλαιο και το κράτος αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (Drugman B. 1979).

2. Το κράτος ως εννοιολογικό εργαλείο ανάλυσης της καπιταλιστικής διαδικασίας ανάπτυξης

Η νεοκλασική και η κεϋνσιανή θεωρία, υποστηρίζοντας ότι το κράτος είναι εξωτερικό υποκείμενο ως προς την κοινωνία, δεν μπορούν να αντιληφθούν τον ρόλο του κράτους στην διαμόρφωση και ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Αντιθέτως, η μαρξιστική θεωρία διαφοροποιείται ουσιαστικά από την παραπάνω νεοκλασική και κεϋνσιανή αντίληψη. Αναλύει το κράτος ως εσωτερικό στοιχείο της ανάπτυξης της καπιταλιστικής διαδικασίας και όχι ως εξωτερικό υποκείμενο ως προς την κοινωνία. Η θεώρηση αυτή της εσωτερικότητας του κράτους, μας επιτρέπει να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε, τόσο την καπιταλιστική εκμετάλλευση, όσο και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στην συσσώρευση του κεφαλαίου και στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας.

α. Παραδοσιακή μαρξιστική θεώρηση για το κράτος

Η μαρξιστική θεώρηση για το κράτος συνίσταται σε δύο κύρια ρεύματα. Στην «παραδοσιακή» μαρξιστική θεώρηση (συμπεριλαμβανομένης και της Μαρξικής προσέγγισης) και στη σύγχρονη μαρξιστική προσέγγιση όπως αυτή ουσιαστικά θεμελιώνεται με τον Νίκο Πουλαντζά. Οι δύο αυτές μαρξιστικές προσεγγίσεις διαφέρουν ως προς την ανάλυση της σχέσης οικονομίας – κράτους και της σχέσης κράτους και κοινωνίας γενικότερα.

Ο Marx δεν είχε διατυπώσει μία ολοκληρωμένη θεωρία περί κράτους. Βέβαια, θεωρεί ότι το κράτος δεν είναι εξωτερικό υποκείμενο ως προς την οικονομία. Βρίσκεται εντός της κοινωνίας. Ανάμεσα στο κράτος και την οικονομία αναπτύσσεται μία πολύ στενή σχέση. Η οικονομία αποτελεί την βάση και το κράτος το εποικοδόμημα (Marx K. 1956, σελ. 7). Όταν μεταβάλλεται η οικο-

νομική βάση, ανατρέπεται ολιγότερο ή περισσότερο, γρήγορα ή αργά όλο το εποικοδόμημα.

Παράλληλα με την σκέψη του Marx, ο Engels θεωρεί ότι το κράτος είναι ένας ιστορικός θεσμός, που καθιερώνεται από την στιγμή που στις κοινωνίες εμφανίζεται η οικονομική εκμετάλλευση μιας τάξης από την άλλη. Το κράτος έχει ως σκοπό να εγκαθιδρύσει το γενικό συμφέρον, είτε χρησιμοποιώντας τους ιδεολογικούς, είτε τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Το κράτος δρα ως συλλογικός ιδεατός καπιταλιστής (Engels 1945). Η θεώρηση του κράτους ως συλλογικού ιδεατού καπιταλιστή, έρχεται σε αντίθεση με την θεωρία που ανέπτυξε ο Lenin. Σύμφωνα με αυτή την θεωρία το κράτος, ως σύνολο θεσμών από τους οποίους πηγάζει η εξουσία, έχει ως κύριο σκοπό να διακανονίζει την ταξική πάλη ανάμεσα στις ανταγωνιστικές ομάδες, χωρίς να υπονομεύεται η κυριαρχία της άρχουσας τάξης και οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (Lenin 1979).

Η σκέψη του Lenin, η οποία σηματοδεύτηκε από την επικράτηση της ρωσικής επανάστασης του 1917 και την ανοικοδόμηση του «σοσιαλισμού» σε μία μόνο χώρα, ήταν η θεωρητική πηγή έμπνευσης των ανά τη γη κομμουνιστικών κομμάτων και του θεωρητικού ρεύματος του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. Η θεωρία αυτή επισκίασε επί δεκαετίες το σύνολο των μαρξιστικών αντιλήψεων περί κράτους.

Η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (Boccard P.), υποστηρίζοντας ότι το κράτος είναι ένα εργαλείο στα χέρια του μονοπωλιακού κεφαλαίου και ότι σκοπός του είναι να δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για τη συνεχή συσσώρευση προς όφελος της μονοπωλιακής αστικής τάξης, καταλήγει να είναι μία μηχανιστική και εργαλειακή αντίληψη (Negri A. 1977). Υπάρχει ταύτιση του κράτους με το μονοπωλιακό κεφάλαιο και πιο συγκεκριμένα, υποταγή του κράτους στο μονοπωλιακό κεφάλαιο. Συγχέεται επίσης το κράτος με τον κρατικό μηχανισμό και ειδικά με την ομάδα της αστικής τάξης, η οποία ελέγχει τον κρατικό μηχανισμό. Το κράτος δεν διαθέτει καμιά αυτονομία απέναντι στο κεφάλαιο. Έχει ως σκοπό να δημιουργεί τις συνθήκες για την αναπαραγωγή της τάξης την οποία εκπροσωπεί.

Η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού οδήγησε το εργατικό κίνημα στην διαμόρφωση μιας «ρεφορμιστικής» πολιτικής, σύμφωνα με την οποία ο στόχος του κινήματος θα έπρεπε να είναι η άμεση ανατροπή του αστικού κράτους (πολιτική εξουσία). Η αντίληψη αυτή διαμορφώθηκε την περίοδο δημιουργίας των «σοσιαλιστικών» χωρών της Ανατολικής Ευρώπης,

θεωρείται ότι μόνο με την αλλαγή της πολιτικής εξουσίας θα μπορούσε να οικοδομηθεί το «σοσιαλιστικό» σύστημα.

Ένα άλλο αρνητικό σημείο της θεωρίας του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, είναι ότι αδυνατεί να συλλάβει και να ερμηνεύσει τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία, το κράτος και το κεφάλαιο. Η σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στο κράτος και το κεφάλαιο διαφεύγει εντελώς από αυτή την θεωρία, μια και θεωρεί ότι η μόνη λειτουργία του κράτους, είναι η δημιουργία των συνθηκών για την αναπαραγωγή της μονοπωλιακής μερίδας της αστικής τάξης.

Την πραγματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο κράτος και το κεφάλαιο, στο κράτος και τις κοινωνικές ομάδες καθώς και τον ιδιαίτερο ρόλο του κράτους στην διαδικασία αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνίας, αντιλαμβάνεται πρώτος ο Νίκος Πουλαντζάς.

6. Νεότερη μαρξιστική προσέγγιση για το κράτος

Ο Νίκος Πουλαντζάς έφερε με την θεωρία του περί κράτους μία διαφορετική αντίληψη στην μαρξιστική θεωρία. Το καινούργιο στοιχείο που εισήγαγε ήταν η σχετική αυτονομία που διαθέτει το κράτος, απέναντι στις διάφορες μερίδες της αστικής τάξης. Η σχέση του κράτους με τις παραγωγικές σχέσεις, είναι μία σχέση με τις κοινωνικές τάξεις και την πάλη των τάξεων (Poulantzas N. 1978, σελ. 28). «Το καπιταλιστικό κράτος δεν πρέπει να θεωρείται ως ενύπαρκτη οντότητα, αλλά όπως συμβαίνει και με το κεφάλαιο σα μία σχέση, μία υλική συμπύκνωση ακριβέστερα (το κράτος-μηχανισμοί) ενός συσχετισμού δυνάμεων, ανάμεσα σε τάξεις και ταξικές μερίδες, με τον ιδιαίτερο τρόπο που αυτές εκφράζονται (σχετικός διαχωρισμός κράτους και οικονομίας που γεννά τους θεσμούς του καπιταλιστικού κράτους) μέσα στους κόλπους του κράτους» (Πουλαντζάς N., σελ. 37). Η μορφή που λαμβάνει το κράτος και το ποιες λειτουργίες επιτελεί κάθε φορά, εξαρτώνται από τα δομικά χαρακτηριστικά του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα στα οποία φτάνει.

Η θεωρία του Πουλαντζά, παρόλες τις αδυναμίες της και τις κριτικές που μπορεί κανείς να της προσάψει, αποτελεί το πρώτο σημαντικό βήμα της μαρξιστικής θεωρίας στην εξέταση της σχέσης ανάμεσα στο κράτος, το κεφάλαιο και τις πολιτικές τάξεις εν γένει. Το κράτος δεν θεωρείται πλέον ως όργανο στα χέρια της άρχουσας μονοπωλιακής τάξης, αλλά διαθέτει μία σχετική αυτο-

νομία απέναντι στις τάξεις. Η σχετική αυτονομία του κράτους είναι απαραίτητη επειδή μόνο μία δύναμη «έξω» από την καπιταλιστική τάξη, η οποία είναι διαιρεμένη σε ανταγωνιστικές ομάδες, μπορεί να εξασφαλίσει τα μακροχρόνια συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης.

Η αντίληψη περί σχετικής αυτονομίας του κράτους από το κεφάλαιο, αποτέλεσε τη βάση στην οποία στηρίχτηκαν οι ερευνητές της σχολής της επαγωγής (*école de la derivation*)². Στόχος τους ήταν να διερευνήσουν την σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος και γενικότερα ενδιαφέρονται να δουν από πού απορρέει η μορφή του κράτους. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, ότι το μονοπάτι που ακολούθησαν αυτοί οι ερευνητές δεν ήταν παρθένο. Είχε ήδη ανοιχτεί ο δρόμος από τον Πασουκάνις με το αξιοσημείωτο βιβλίο του *Η γενική θεωρία του Δικαίου και ο μαρξισμός*. Η κυρίαρχη ερώτηση που απασχολεί τον Πασουκάνις είναι η μορφή του κράτους. Θεωρεί ότι τρεις παράγοντες καθορίζουν την μορφή του κράτους:

α. ο ανταγωνισμός ο οποίος αναγκάζει το κράτος να συμπεριφέρεται ως φύλακας των κανόνων ανταλλαγής,

β. η σχέση των τάξεων όπου η κυριαρχία και η καταπίεση καλύπτονται κάτω από το κράτος, και

γ. η ανάπτυξη της πάλης των τάξεων όπου το κράτος εμφανίζεται σαν το άμεσο όργανο της κυρίαρχης τάξης για να οργανώσει την κυριαρχία της μέσω της βίας.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κινήθηκαν και οι ερευνητές της σχολής της «επαγωγής». Οι αναλύσεις τους ήσαν αρκετά πρωτοποριακές. Θεωρούν ότι το κεφάλαιο από μόνο του δεν μπορεί ούτε να αναπαραχθεί, ούτε να αναπαράγει την εργατική δύναμη. Η ανικανότητα αυτή του κεφαλαίου, αιτιολογεί την ανάγκη ύπαρξης του κράτους (Muller and Nousus).

Παρόμοια αντίληψη αναπτύσσει και ο Altaver, ο οποίος θεωρεί ότι το κεφάλαιο είναι ανίκανο να αναπαράγει την κοινωνική του φύση και την ίδια του την ύπαρξη. Γι' αυτό χρειάζεται το κράτος, το οποίο δεν θα ταυτίζεται με τα ατομικά κεφάλαια και θα είναι ικανό να δημιουργήσει τις συνθήκες για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου στο σύνολό του.

Η ανάγκη ρύθμισης των σχέσεων ανάμεσα στους παραγωγούς των εμπορευμάτων μέσω του νόμου και του χρήματος, αιτιολογεί την ύπαρξη μιας δύναμης, δηλαδή του κράτους, που θα είναι ανεξάρτητη από τους παραγωγούς εμπορευμάτων σύμφωνα με τους Blanke, Jurgens και Kastandiek.

Η τελευταία διαφορετική προσέγγιση της σχέσης κράτος-κοι-

ωνίας και κράτους-κεφαλαίου από την σχολή της επαγωγής υποστηρίχτηκε από τον Hirsch. Σύμφωνα με αυτόν, σκοπός του κράτους δεν είναι η εγκαθίδρυση του γενικού συμφέροντος στην καπιταλιστική κοινωνία, αλλά η εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης (σχέσης εργασίας-κεφαλαίου), που είναι σχέση εκμετάλλευσης και καταπίεσης.

Η ανάλυση που πρόσφερε στην μαρξιστική σκέψη η σχολή της επαγωγής, ήταν μία σοβαρή προσπάθεια ερμηνείας και αιτιολόγησης της ύπαρξης του κράτους και της σχέσης του με το κεφάλαιο και γενικότερα την κοινωνία έξω από τα παραδοσιακά πλαίσια της μαρξιστικής σκέψης. Βέβαια, το σημαντικότερο μειονέκτημα αυτών των προσεγγίσεων, είναι ότι σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό καταλήγουν να είναι λειτουργιστικές. Δηλαδή προσπαθούν να αιτιολογήσουν την ύπαρξη του κράτους από τις ίδιες του τις λειτουργίες. Αυτό όμως οδηγεί την σχολή της επαγωγής, εκτός από τον Hirsch, στο να μην μπορεί να κατανοήσει την πραγματική αντίθεση που υπάρχει στο καπιταλιστικό σύστημα και που είναι η αντίθεση ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο.

Στην κατεύθυνση αποφυγής του λειτουργισμού και ανάλυσης της έννοιας του κράτους, στηριζόμενοι στην σχέση εργασίας-κεφαλαίου, συναντάμε την Suzanne de Brunhoff (1976), η οποία υποστηρίζει την επέμβαση του κράτους επειδή, τόσο η εργατική δύναμη, όσο και η διαχείριση του νομίσματος, μπορούν να γίνουν μόνο από μία άλλη δύναμη που είναι το κράτος. Συναντάμε επίσης τους Lautier B. και Tortajada R. (1978), οι οποίοι θεωρούν ότι το κράτος επεμβαίνει για να ελέγξει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, η οποία συντελείται έξω από τον χώρο του κεφαλαίου. Συναντάμε τέλος την Cartelier L. (1982), η οποία θεωρεί ότι το κράτος επεμβαίνει στην οικονομία για να εγκαθιδρύσει και να αναπαράγει το καθεστώς της εργατικής δύναμης (να αναπαράγει δηλαδή, τόσο τους εργαζόμενους και εργοδότες, όσο και την αναμεταξύ τους σχέση) και τον Drugman B. (1979), ο οποίος θεωρεί ότι το κράτος υπάρχει για να ελέγχει και να εξαναγκάζει το άτομο, αφού αναπαραχθεί και είναι έτοιμο προς εργασία, να εισέλθει στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας.

Βέβαια, θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί και σε άλλους σύγχρονους μαρξιστές, όπως ο Foucault M., ο Clark S., ο Holloway και άλλοι, οι οποίοι εμπλούτισαν την θεωρία περί κράτους. Προσπαθώντας να αιτιολογήσω γιατί το κράτος είναι εσωτερικό υποκείμενο της κοινωνίας και πώς η θεωρία περί κράτους μας βοηθά να καταλάβουμε και να αναλύσουμε την κοινωνική πραγματικό-

τητα, θα ήταν παράλειψή μου να μην σταθώ στην θεωρία του κράτους ως πραγματική αφαίρεση (Salama P. 1979, Mathias G. 1983).

Το σημαντικό στοιχείο στην θεωρία περί κράτους του Salama είναι, ότι θεωρώντας ότι το κράτος είναι μία πραγματική αφαίρεση, κάνει διαχωρισμό ανάμεσα στο κράτος και στην μορφή ύπαρξής του που είναι το πολιτικό καθεστώς, καθώς και στο ότι ο ρόλος του κράτους είναι διαφορετικός στις ανεπτυγμένες απ' ό,τι στις υποανάπτυκτες χώρες του τρίτου κόσμου.

Η θεωρία της αυτονομίας του πολιτικού καθεστώτος απέναντι στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και απέναντι στα πολιτικά καθεστώτα των άλλων χωρών, ερμηνεύει την αναπτυξιακή διαδικασία των χωρών του τρίτου κόσμου στη βάση των ενδογενών κυρίως παραγόντων και των άλλων εξωγενών παραγόντων. Η αντίληψη ότι το πολιτικό καθεστώς στις χώρες του τρίτου κόσμου επηρεάζεται από τα πολιτικά καθεστώτα των χωρών της Δύσης, αλλά δεν είναι «εργαλείο στα χέρια τους», μας επιτρέπει να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε την συσσώρευση του κεφαλαίου στο εσωτερικό της χώρας ως συνάρτηση εξωγενών, αλλά και ενδογενών παραγόντων.

Το αρνητικό σημείο στην θεωρία του Salama είναι κατά πόσο το κράτος προκύπτει από το κεφάλαιο, όταν στις χώρες του τρίτου κόσμου έπρεπε να συγκροτήσει την τάξη των καπιταλιστών και να δημιουργήσει την πρώτη συσσώρευση κεφαλαίου (Lautier B., 1984). Όμως η παραπάνω θεωρία προσέφερε μία ικανοποιητική ερμηνεία του ρόλου του κράτους στην καπιταλιστική διαδικασία των χωρών του τρίτου κόσμου, ξεφεύγοντας από τεχνοκρατικές και εργαλειακές αντιλήψεις.

3. Περιοδολόγηση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού

Η θεώρηση του κράτους ως ενδογενούς υποκειμένου στην διαμόρφωση της καπιταλιστικής κοινωνίας και ως παράγοντα που δεν ταυτίζεται με το «οικονομικό», μας επιτρέπει να προβούμε σε περιοδολόγηση του ελληνικού καπιταλισμού, στηριζόμενοι στον ιδιαίτερο ρόλο του κράτους σε κάθε χρονική περίοδο. Η αναπαραγωγή των σχέσεων του «οικονομικού» και του «μη οικονομικού» στηρίζεται στην ύπαρξη του κράτους. Ή για να το διατυπώσω καλύτερα, η μορφή του κράτους εκφράζει και τον συγ-

κεκριμένο τρόπο αναπαραγωγής της σχέσης ανάμεσα στο «οικονομικό» και στο «μη οικονομικό».

Το κράτος-πρόνοιας ήταν η συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης του «κοινωνικού» (δηλαδή αναπαραγωγή της σχέσης ανάμεσα στο «οικονομικό» και στο «μη οικονομικό»), όπως αυτή διαμορφώθηκε στις αρχές του αιώνα (Ewald F. 1986). Υπήρχε μία ρύθμιση, τόσο της παραγωγής, όσο και της αναπαραγωγής σε μακρο επίπεδο. Το κράτος συμμετείχε άμεσα στην δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την συνέχιση της συσσώρευσης του κεφαλαίου και της αναπαραγωγής των ατόμων και των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Η άμεσος ενεργός συμμετοχή του κράτους στην ενεργό καπιταλιστική διαδικασία ήταν το αποτέλεσμα των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών της εποχής.

Το κράτος-πρόνοιας άρχισε να αναπτύσσεται στην Ελλάδα πολύ αργότερα απ' ό,τι στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα, το κράτος-πρόνοιας αρχίζει να αναπτύσσεται στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του '70 και προτού αναπτυχθεί πέρασε (από την φάση της υπανάπτυξής του), στην φάση της κρίσης του (Χλέτσος Μ. 1991). Η αιτία της καθυστέρησης εμφάνισης του κράτους-πρόνοιας στην Ελλάδα, ήταν η απουσία των στοιχείων εκείνων που αποτελούσαν τον νέο τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού (Χλέτσος Μ. 1991).

Η περιοδολόγηση που προτείνω συνίσταται σε τρεις μεγάλες περιόδους: 1830-1992, 1922-1960 και 1960 μέχρι σήμερα. Κύριο κριτήριό μου στον διαχωρισμό αυτό ήταν ο ρόλος του κράτους, ο οποίος γίνεται αντιληπτός μέσα από την μορφή ύπαρξής του, που είναι το πολιτικό καθεστώς. Κάθε χρονική περίοδος εκφράζει μία συγκεκριμένη μορφή ανάπτυξης. Η αναζήτηση από την πλευρά του πολιτικού καθεστώτος της νομιμοποίησής του, έχει καθορίσει σ' ένα μεγάλο βαθμό την μορφή ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας.

Η τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται από την «δειλή» εμφάνιση των στοιχείων εκείνων που συγκροτούν το κράτος-πρόνοιας. Τα στοιχεία αυτά είναι η σχέση ανάμεσα στο κράτος και την μισθωτή εργασία, η σχέση ανάμεσα στον πολίτη και στην κοινωνία και η σχέση ανάμεσα στο πολιτικό καθεστώς και στα άτομα (Χλέτσος Μ. 1991, σελ. 123, 124). Βέβαια η διαδικασία συγκρότησης του κράτους-πρόνοιας διακόπτεται από την εμφάνιση της δικτατορίας και επανεμφανίζεται έντονα πλέον στην διάρκεια της μεταπολίτευσης. Αυτό που χαρακτηρίζει το κράτος-πρόνοιας από ένα «μη κράτος-πρόνοιας», είναι η αυξημένη του επέμβαση στον

χώρο αναπαραγωγής (μη οικονομικό) και λιγότερο στον χώρο της παραγωγής (οικονομικό).

1830-1922

Το ελληνικό κράτος υπάρχει ήδη από το 1830. Οι αιτίες που δημιούργησαν τις βάσεις του ελληνικού κράτους δεν βρίσκονται στην «επιτυχία» της επανάστασης του 1821, αλλά θα πρέπει να αναζητηθούν στην θέληση των μεγάλων δυνάμεων της εποχής εκείνης, να υποστηρίξουν το ελληνικό κράτος. Συνεπώς οι μεγάλες δυνάμεις καθόρισαν ως ένα βαθμό τα σύνορα του ελληνικού κράτους, το πολιτικό του καθεστώς κ.λπ. Άρα η πρώτη ιδιομορφία του ελληνικού κράτους ήταν ότι η γέννησή του δεν ήταν προϊόν μιας εσωτερικής δυναμικής. Το ελληνικό κράτος λειτουργούσε –σ' ένα μεγάλο βαθμό– σε σχέση με τις μεγάλες δυνάμεις. Αυτή η σχέση του καθόρισε σημαντικά την μορφή της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Μία άλλη ιδιομορφία του, ήταν η σχέση του με το ελληνικό έδαφος. Το ελληνικό έθνος δεν ταυτιζόταν με το ελληνικό κράτος. Ένα πολύ μεγάλο μέρος του ελληνισμού ζούσε έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους. Το πολιτικό καθεστώς, ως μορφή ύπαρξης του κράτους, ήταν υποχρεωμένο να αναζητήσει κατά κύριο λόγο την νομιμοποίησή του έξω από την Ελλάδα. Όμως τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα που υπήρχαν στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους, προσπαθούσαν να διατηρήσουν τις επιρροές που διέθεταν μέσα στην ελληνική κοινωνία, εξασφαλίζοντας μία θέση στον κρατικό μηχανισμό. Συνεπώς ο δημόσιος τομέας γνώρισε μία τεράστια ανάπτυξη την εποχή εκείνη, λόγω των ειδικών συνθηκών που προαναφέρθηκαν. Όμως για να μπορεί ο δημόσιος τομέας να λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο, είχε ανάγκη από μία πηγή χρηματοδότησης των λειτουργιών του. Οι δύο βασικές πηγές χρηματοδότησης ήταν το πλεόνασμα του αγροτικού τομέα και τα χρήματα που προέρχονταν από τον ελλληνισμό του εξωτερικού. Οι δραστηριότητες του κράτους αποβλέπουν στο να διατηρήσουν την μικρή ιδιοκτησία στον αγροτικό τομέα και να διευκολύνουν το ναυτιλιακό και εμπορικό κεφάλαιο, που ήταν οι κύριες δραστηριότητες του ελληνισμού της διασποράς.

Γύρω στα 1860, περίοδο κρίσης της ιδεολογίας της «Μεγάλης Ιδέας», ανόδου του εθνικισμού στα Βαλκάνια και ανάπτυξης του ρωσικού και ρουμανικού καπιταλισμού, αρκετοί Έλληνες της δια-

σποράς αρχίζουν να επιστρέφουν στην Ελλάδα. Αυτό σηματοδοτεί αλλαγή στην διαδικασία αναζήτησης της νομιμοποίησης του ελληνικού πολιτικού καθεστώτος. Η διαδικασία αναζήτησης της νομιμοποίησης επικεντρώνεται κυρίως στο εσωτερικό της χώρας. Η αναγκαστική συσπείρωση του Ελληνισμού μέσα στα όρια του κράτους, άνοιξε το δρόμο για τη σύγχρονη δόμηση και ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας (Βεργόπουλος Κ. 1978, σελ. 18). Αυτό συνεπάγεται την εφαρμογή, από τα 1880 περίπου, ενός προγράμματος διοικητικού εκσυγχρονισμού και κατασκευής έργων υποδομής. Δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις για μία ανάπτυξη, η οποία θα στηρίζεται κατά κύριο λόγο στις δυνάμεις που βρίσκονται στο εσωτερικό της χώρας.

1922-1960

Η αυξημένη εισροή ξένου κεφαλαίου, ο υπερδιπλασιασμός της έκτασης και του πληθυσμού στην Ελλάδα, η ανάπτυξη ενός ευρύτατου συστήματος μεταφορών και η δημιουργία μιας ενιαίας εσωτερικής αγοράς που παρατηρούνται στα τέλη της προηγούμενης περιόδου, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την βιομηχανική ανάπτυξη. Το κράτος προσπαθεί πλέον να αποκτήσει την νομιμοποίησή του από τα κοινωνικά στρώματα που βρίσκονται εντός της χώρας. Στόχος του είναι να στηριχθεί η διαδικασία νομιμοποίησής του σε μία εσωτερική συσσώρευση κεφαλαίου. Έτσι αποκτά έναν εθνικιστικό χαρακτήρα. Η άνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία, εκφράζει τον νέο ρόλο που το κράτος διαδραματίζει στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας. Όμως οι συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής το 1922 και η μαζική επιστροφή εργατικού δυναμικού και κεφαλαίου από την Μ. Ασία, επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό την μορφή συσσώρευσης του κεφαλαίου. Η εγκατάσταση μέρους των προσφύγων στην ύπαιθρο, προκάλεσε την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης, στη βάση διατήρησης της μικρής ιδιοκτησίας στη γη. Το κράτος αναζητάει την νομιμοποίησή του και μέσα από τους χωρικούς και τους πρόσφυγες. Οι υπόλοιποι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις μεγάλες πόλεις. Το γεγονός ότι οι πρόσφυγες ήταν κυρίως τεχνίτες, έμποροι και ειδικευμένοι εργάτες, συνέτεινε στην διατήρηση και επέκταση της μικρής παραγωγής, αλλά και στην δημιουργία των προϋποθέσεων για την εκβιομηχάνιση της χώρας.

Τα πολιτικά γεγονότα, τόσο πριν από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (δικτατορία του Μεταξά), όσο και αμέσως μετά τον εμ-

φύλιο, χαρακτηρίζουν το πολιτικό καθεστώς, ως καθεστώς περιορισμένης νομιμοποίησης³. Οι κατασταλτικές λειτουργίες του κράτους ενδυναμώνονται και ένα μέρος του πληθυσμού, είτε καταφεύγει στην εξορία, είτε βρίσκεται στις φυλακές. Το κράτος, στην προσπάθειά του να αποκτήσει την νομιμοποίησή του, αναγκάζεται να στηριχτεί στην μικροαστική κυρίως τάξη⁴. Για το λόγο αυτό το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων του σχεδίου Marsall ξοδεύεται για να στηρίξει την μικροαστική τάξη και ορισμένα τμήματα του μεγάλου κεφαλαίου (ειδικά το ναυτιλιακό κεφάλαιο). Ο ρόλος της μικροαστικής τάξης ήταν λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικός στην διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου αυτή την περίοδο.

1960-έως σήμερα

Προτού αναφερθώ σε αυτή την περίοδο αναλυτικότερα, θα ήθελα να επισημάνω ότι υπάρχει ένα μεθοδολογικό ζήτημα. Εάν την εξετάσουμε ως ενιαία περίοδο, τότε ίσως υπάρχει ένα πρόβλημα το οποίο αναφέρεται στην περίοδο 1967-1974 (στρατιωτική δικτατορία), όπου υπάρχει ένα πισωγύρισμα σε αρκετές πολιτικο-κοινωνικές διαδικασίες, οι οποίες πρωτοεμφανίζονται στα τέλη της προηγούμενης περιόδου. Αναλύω την περίοδο από 1960 και έπειτα ως ενιαία, επειδή η χρονική διάρκεια της δικτατορίας ήταν μικρή και επειδή οι παλαιές πολιτικο-κοινωνικές διαδικασίες ξαναεμφανίζονται.

Την περίοδο αυτή, το κράτος προσπαθεί να αποκτήσει την νομιμοποίησή του από το σύνολο του πληθυσμού, προσπαθώντας να ενσωματώσει την εργατική τάξη μέσα στο σύστημα. Επιπλέον, προσπαθεί να ικανοποιήσει τα συμφέροντα των δύο αντιτιθέμενων τμημάτων της αστικής τάξης. Το ένα τμήμα της αστικής τάξης έβλεπε την Ελλάδα ως μία χώρα που θα προμηθεύει εργάτες για τα καράβια και όχι ως χώρο όπου θα συντελείται μία σημαντική συσσώρευση του κεφαλαίου. Το άλλο τμήμα, θεωρούσε ότι η θέση της Ελλάδας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας βρισκόταν σε αντίθεση με τις αυταρχικές δομές του κράτους, με μία εργατική τάξη υπό διωγμό και όχι πλήρως ενταγμένη στο σύστημα και ότι δεν υπήρχε σημαντική συσσώρευση κεφαλαίου. Το κράτος, πέρα από τις προσπάθειες εκδημοκρατισμού του, για να πετύχει ευρεία νομιμοποίηση, επεμβαίνει κατά τρόπο συστηματικό στην οικονομία και δημιουργεί τις βάσεις για την εκβιομηχάνιση της χώρας. Μέσα από την ψήφιση μιας σειράς νόμων,

προσελκύει ξένα κεφάλαια. Η βιομηχανία αρχίζει να αναπτύσσεται με γρήγορο ρυθμό. Η χώρα αποκτά κάποιο εξαγωγικό προσανατολισμό. Βέβαια, την ίδια στιγμή, η οικονομική ανάπτυξη στηρίζεται κυρίως στον τουρισμό, στην ναυτιλία και στις κατασκευές. Η δύναμη που η μικροαστική τάξη απέκτησε στις προηγούμενες περιόδους, αποτελεί περιοριστικό παράγοντα σε οποιαδήποτε αλλαγή της οικονομικής πολιτικής.

Παράλληλα σε πολιτικό επίπεδο, το κράτος μετατρέπεται αργά αλλά σταθερά σε κράτος δικαίου, χωρίς ποτέ να κατορθώσει να γίνει κράτος-πρόνοιας όπως αυτό εμφανίστηκε στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης.

Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είναι ο ρόλος της μικροαστικής τάξης στην διαδικασία ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας. Τα μικροαστικά στρώματα αντιλαμβάνονται με τρόπο, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '70, ότι λόγω των οικονομικών και διεθνών συνθηκών, ο ρόλος τους στην συσσώρευση του κεφαλαίου δεν εξασφαλίζεται όπως στις άλλες περιόδους. Η μικροαστική τάξη προσπαθεί να αυτονομηθεί απέναντι στην αστική τάξη, ενώ εκδηλώνεται μία σοβαρή κρίση νομιμοποίησης του πολιτικού καθεστώτος και αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Η δεκαετία του '80 χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια του πολιτικού καθεστώτος να νομιμοποιηθεί, τόσο απέναντι στην μικροαστική τάξη, όσο και απέναντι στην εργατική, προσπαθώντας να ενσωματώσει αυτά τα στρώματα σε μία ενιαία κατηγορία των «μη προνομοιούχων». Το κράτος προσπαθεί, προσφέροντας κοινωνικές υπηρεσίες, περισσότερη δικαιοσύνη και ελευθερίες, τόσο να ανακτήσει την νομιμοποίησή του, όσο και να «ξεμπλοκάρει» την συσσώρευση κεφαλαίου μέσα από την άμεσο ή έμμεσο παρέμβασή του στον χώρο της οικονομίας.

Τα τελευταία χρόνια, οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στον υπόλοιπο κόσμο, οδηγούν αναγκαστικά σε νέα κρίση νομιμοποίησης των ενεργειών του πολιτικού καθεστώτος, μέσα από την υποχώρηση του «υποανάπτυκτου» κράτους-πρόνοιας (Χλέτσος Μ. 1991) και την ενδυνάμωση των κατασταλτικών μηχανισμών.

Συμπέρασμα

Η περιοδολόγηση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού αποσκοπεί στην ανάδειξη των παραγόντων εκείνων, οι οποίοι

διαμόρφωσαν την μορφή ανάπτυξης της Ελλάδας. Το άρθρο αυτό, φιλοδοξεί να αποδείξει ότι ο παράγοντας κράτος είναι ιδιαίτερα σημαντικός στην κατανόηση μιας αναπτυξιακής διαδικασίας, χωρίς να υποβαθμίζεται ο ρόλος του κεφαλαίου. Αυτό βέβαια προϋποθέτει ότι το κράτος είναι ενδογενές υποκείμενο ως προς την κοινωνία και δεν ταυτίζεται ούτε με το κεφάλαιο, αλλά ούτε και με τους εργαζομένους. Η χρήση του κράτους ως εννοιολογικό εργαλείο ανάλυσης επαναπροσδιορίζει την σχέση ανάμεσα στο «οικονομικό» και στο «μη οικονομικό».

Σήμερα, ο ρόλος του κράτους στην καπιταλιστική ανάπτυξη παραμένει ο ίδιος, ενώ έχει αλλάξει η μορφή επέμβασής του. Ο συγκεκριμένος τρόπος οργάνωσης της σχέσης ανάμεσα στην παραγωγή και στην αναπαραγωγή που επικρατεί σήμερα, είναι διαφορετικός από αυτόν που επικρατούσε τις προηγούμενες δεκαετίες. Η νέα μορφή επέμβασής του κράτους, είναι η συγκρότηση και η «ρύθμιση» της νέας σχέσης, ανάμεσα στον χώρο της παραγωγής και της αναπαραγωγής.

Αυτό που είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην κατανόηση της σημερινής πραγματικότητας και του ρόλου του κράτους, δεν είναι η τάση απόσυρσής του από την οικονομία και η ενίσχυση της αγοράς, αλλά το πώς το κράτος επεμβαίνει στην διαδικασία αλλαγής και στην διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης περί οργάνωσης του κοινωνικού. Συνεπώς ο τρόπος επέμβασής του καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την ανάπτυξη της χώρας.

Σημειώσεις

1. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της σχολής της «Ρύθμισης» είναι οι: Boyer, Lipietz, De Bernis, Coriat, Delorme.

2. Περισσότερα σχετικά με την σχολή της επαγωγής δεσ Holloway and Piccioto (1980).

3. Ο όρος περιορισμένη νομιμοποίηση έχει χρησιμοποιηθεί από τον Pierre Salama (1983), ο οποίος χαρακτηρίζει έτσι την διαδικασία νομιμοποίησης των πολιτικών καθεστώτων της Λατινικής Αμερικής.

4. Κοινωνική τάξη θεωρείται μία ομάδα μέσα σε μία κοινότητα, η οποία αποτελείται από άτομα, τα οποία αναγνωρίζονται από την θέση τους στην παραγωγική διαδικασία. Η ταξική πάλη είναι η βασική σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, σχέση που περιλαμβάνει εκμετάλλευση και αντίσταση στην εκμετάλλευση (Μοσχονάς Α. 1985, σελ. 24).

Κοινωνικό στρώμα θεωρείται μία ομάδα μέσα σε μία κοινότητα, η οποία αποτελείται από άτομα, τα οποία είναι «πολυσθενείς» φορείς και όχι παρα-

δοσιακά «μονοσθενή» υποκείμενα (ο όρος «πολυσθενείς» φορείς έχει προταθεί από τον Τσουκαλά Κ. 1986, σελ. 174-179).

Βιβλιογραφία

- Vergopoulos K., «L' Etat dans le capitalisme peripherique», *Revue Tiers-Monde*, No 93, 1985.
- Βεργόπουλος Κ., «Ο περιφερειακός καπιταλισμός στην Ελλάδα», στο: *Μετάβαση στο Σοσιαλισμό*, Πρακτικά σεμιναρίου του Κέντρου Μεσογειακών Μελετών, 1981.
- Βεργόπουλος Κ., *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Εξάντας, 1978.
- Βεργόπουλος Κ., *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα*, Εξάντας, 1978.
- Boccaro P., *Le capitalisme monopoliste d'Etat*, Sociales, Paris.
- Boyer R., *La theorie de regulation. Une analyse critique*, Agalma/decouverte, 1986a.
- Boyer R., *Flexibilite du travail en Europe*, La Decouverte, 1986b.
- Brunhoff S. de, *Etat et capital*, Maspero, Paris, 1976.
- Cartelier L., «The state and the wage labour», *Capital and Class*, 18, Winter, 1982.
- Delorme R., Andre C., *L' etat et l' economie*, Seuil, 1983.
- Drugman B., *Etat, capital et salariat*, These pour le Doctorat d' Etat, Université de Grenoble, 1979.
- Engels, *L' origine de la famille de la propriete privee et de l' Etat*, Sociales, Paris, 1983, 1945.
- Ewald F., *L' Etat-Providence*, Grasset, Paris, 1986.
- Holloway and Piccioto, *Le debat allemand sur l' Etat*, CEP, 10, 1980.
- Καραμπελιάς Γ., *Μικρομεσαία Δημοκρατία*, Κομμούνια, 1982.
- Lautier B., Tortajada R., *La force du travail comme une marchandise particuliere*, *Revue la Contradiction*, 1976.
- Lautier B., «L' entonnoir inverse», *Carnets des Ateliers de recherche*, 3, 1984.
- Λένιν Β., *Κράτος και επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1975.
- ✓ Μηλιός Γ., *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, Εξάντας, 1988.
- Μοσχονάς Α., *Παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα*, IMM, 1986.
- Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, 1979.
- Negri A., *Sur quelques tendances de la theorie communiste de l' Etat la plus recente*, *Revue Contradiction*, 1977.
- Poulantzas N., *L' etat, le pouvoir et le socialisme*, PUF, Paris, 1978.
- Πουланτζάς Ν., «Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του κράτους, η πολιτική κρίση και η κρίση του κράτους», στο: *Η κρίση του Κράτους*, υπό την διεύθυνση του Νίκου Πουλαντζά, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Salama P., Mathias G., *L' Etat surdeveloppe. Des metropoles au Tiers-Monde*, La Decouverte, 1983.

- Σαμαράς Γ., *Κράτος και Κεφάλαιο*, Σύγχρονη Εποχή, 1978.
- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, 1985.
- Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος*, Θεμέλιο, 1986α.
- Τσουκαλάς Κ., *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, 1986β.
- Φωτόπουλος Τ., *Εξαρτημένη ανάπτυξη. Η ελληνική περίπτωση*, Εξάντας, 1985.
- Χλέτσος Μ., «Σκέψεις γύρω από την ύπαρξη του κράτους-πρόνοιας στην Ελλάδα», *Λεβιάθαν*, 10.

